

Jan Pen

15 februari 1921 – 14 februari 2010

Jan Pen werd op 15 februari 1921 te Lemmer geboren, en ontviel ons op 14 februari 2010, één dag voor zijn negenentachtigste verjaardag, na een rijk en uitermate vruchtbaar leven. Hij doorliep de HBS in Sneek, studeerde economie in Amsterdam, aan wat toen nog de Gemeentelijke Universiteit heette, en promoveerde in 1950, cum laude, bij ons latere lid Pieter Hennipman over de theorie van de collectieve loononderhandelingen. Inmiddels was hij, vanaf 1947, werkzaam bij het ministerie van Economische Zaken, waar hij in 1950 de eerste directeur werd van de roemruchte directie Algemene Economische Politiek, een gideonsbende met jonge medewerkers en leerlingen als de latere hoogleraren Coen Oort en Koos Andriessen, waarvan de laatste daar nog minister zou worden. In 1956 kreeg Pen een dubbelbenoeming tot hoogleraar in de Juridische en de Economische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen, die hij de rest van zijn leven trouw gebleven is. En in 1972 werd hij lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), op voordracht van Pieter Hennipman, Marius Holtrop, Frits de Jong, Jan Tinbergen en Pieter de Wolff.

In zijn proefschrift schetst hij de loonvorming als een bilaterale monopoliesituatie, waarover de bestaande literatuur tot dan geen helderheid had weten te verschaffen. De Grote Namen van toen hielden het er nog op dat de loonvorming ‘ongedetermineerd’ zou zijn, maar Pen gelooft dat niet. Hij schuift de gangbare mengelmoes van sociale, administratieve, juridische en politieke verklaringen terzijde en concentreert zich op wat hij ziet als de centrale verklarende variabele: de economische macht, die hij definieert als het vermogen om zijn wil door te zetten tegen die van een ander subject in, voor zover dat vermogen zijn oorsprong vindt in schaarsteverhoudingen, als het economische aspect. Anders dan in goederenmarkten is feitelijke machtsuitoefening daarbij niet altijd nodig: *dreigen* is vaak al voldoende.

In het tweezijdig monopolie van het geïnstitutionaliseerde overleg op de arbeidsmarkt krijgt die macht gestalte in een onderlinge afhankelijkheidsrelatie, waarin de vakbeweging kan dreigen het arbeidsaanbod te beperken. In die relatie maximeren partijen niet domweg hun ‘winst’, in het op- of neerdrukken van de loonvoet. Pen geeft ook andere strevingen hun plaats, zoals het ludieke element van je zin willen krijgen, met een achterban op je hielen, en met een mogelijk gezichtsverlies als inverse. Daarbij is er geen reden om

aan te nemen dat partijen het risico van mislukken op dezelfde manier zullen inschatten en vervolgens zullen delen, want dat hangt weer af van beider strijdlust. Een rijk boek, waarin hij schaarste – het economische aspect – verweeft met speltheoretische, sociologische en psychologische inzichten, zoals hij in zijn latere werk nog zo vaak zal doen, bijvoorbeeld in zijn pleidooi voor colligatie als onderzoeksmethode in zijn Hennipman Lezing *Among Economists* van 1985. In 1952 verschijnt een samenvatting van zijn proefschrift in *The American Economic Review*. Daarmee is zijn internationale faam in één klap gevestigd; de grote methodoloog George Shackle schrijft in 1957: 'Pen's theory is one of the most brilliant and most beautiful pieces of theoretical analysis that has been produced in many years past (...) we now have a theory of bilateral monopoly which can stand comparison with those of perfect competition or monopolistic competition'. Twee jaar later publiceert Harvard University Press een Engelse bewerking van zijn proefschrift.

Macht blijft hem fascineren. Het is een centraal thema in zijn boeiende, voor een breed publiek geschreven *Harmonie en conflict* van 1962, een boek waarin de kruisbestuiving met zijn Groningse collega Bert Röling voelbaar is. Dat is eigenlijk een heel opgewekt boek, waarin hij laat zien dat conflicten ons kunnen uitdagen, en de dynamiek in de maatschappij kunnen bevorderen, zolang er een harmonieuze ondergrond aanwezig is, in een open samenleving. Evenwichtige groei helpt daarbij. In de Engelse editie demonstreert hij dat met de gedenkwaardige woorden van de Gravin tot Alice in Wonderland: 'the more there is of mine, the less there is of yours', en bombardeert die tot *The Dutchess Rule*. 'Growth creates scope', zegt hij dan: groei stelt *The Dutchess Rule* terzijde. Zo'n jaar of tien later, bij het aantreden van de Club van Rome en zijn begeleiding van het proefschrift van Roefie Hueting, zal hij dat inzicht gaan nuanceren. Hij kleurt groen en stelt zijn wetenschappelijk gezag en didactische gaven ten dienste van het ondersteunen van een opkomend milieubesef.

Daarnaast blijft de vorming en verdeling van inkomens een hoofdthema in zijn wetenschappelijke werk. Daar blijft hij zijn leven lang over publiceren, in een boeiende verweving van economische inzichten met bijdragen vanuit de sociale wetenschappen, zoals in zijn Drees Lezing *Gelijkheid onder de mensen* van 1991. Een hoogtepunt is zijn *Income Distribution* van 1971, waarin hij zich een genuanceerd eclecticus toont, een gematigd volgeling van de neoklassieke traditie die hij aanvult met kringloop- en – alweer

– machtsaspecten. Ik denk dat dit nog steeds het beste boek is dat ooit over dat onderwerp is geschreven. Het laat zich hier niet kort samenvatten, maar een spraakmakend detail is wel zijn originele presentatie van de inkomensverdeling als een denkbeeldige parade van dwergen en reuzen, waarin de onderzochte populatie, naar inkomen ingekort dan wel verlengd, in één uur langskomt: voorop, op hun handen, zzp-ers die verlies geleden hebben, pas na een half uur de modale man en achteraan de bonusgenieters. Naast zijn *Modern Economics* van 1965 werd ook dit weer een bestseller in de Pelican-editie. Meer empirie bood hij in 1977, samen met Tinbergen, in een boek waarin hij aan de hand van maar liefst vierentwintig maatstaven, deels door hem zelf ontwikkeld, laat zien dat de inkomensongelijkheid in Nederland in de veertig voorafgaande jaren ongeveer is gehalveerd.

Bij een groot publiek is hij echter het meest bekend geworden als echte – en volgens sommigen onverbetere – Keynesiaan. Dat beeld moet ik wat bijstellen, want ook hier betoonde hij zich een eclecticus, met een voortdurend pleidooi voor een neoklassiek/Keynesiaanse synthese, bijvoorbeeld in zijn bijdrage 'On eclecticism, or we are (almost) all neo-classical neo-Keynesians now', in *The Economist* (1981), waarvan hij lange tijd redacteur was. Dat was geen modieuze prietpraat, maar in zekere zin een samenvatting van zijn wetenschappelijk inzicht: aan de aanbodzijde en over de inkomensverdeling dacht hij vooral neoklassiek, aan de vraagzijde Keynesiaans. Het plotselinge eerherstel van Keynes, zo'n anderhalf jaar geleden, moet hem echter veel voldoening geschonken hebben, hoe treurig de aanleiding daartoe ook was.

Dat grote publiek zal met instemming kennis genomen hebben van een enquête onder economen in *Vrij Nederland*, waarin hij werd uitgeroepen tot 'de beste in zijn vak'. Naast zijn grote verdiensten als man van wetenschap was hij – met vele lengtes – de beste uitlegger en popularisator, en dat niet alleen als universitair docent. Zijn al genoemde macro-economische leerboek *Moderne Economie* (1958) is vertaald in het Engels, Italiaans, Japans, Pools, Portugees en Zweeds, maar hij bediende ook de geïnteresseerde leek die méér wilde dan een krantenartikel. Voor hen schreef hij zijn *Kijk, economie* (1979), een boek waarvan er 80.000 exemplaren over de toonbank gingen, en dat zelfs bij mijn kinderen belangstelling voor het vak gewekt heeft. 'Welvaart zit van binnen', las ik daar. Zo'n typerend piepklein zinnetje, waarin hij de essentie van de welvaartstheorie wist te vangen. Doe dat maar eens na.

In deze kring, waar we hem lang hebben mogen meemaken, hebben we

Jan leren kennen als méér dan een groot econoom. Hij was ook een kunstenaar, in woord, geschrift, met penseel en aan de piano. Aan zijn schilderen en zijn passie voor muziek – van Bach tot boogiewoogie – moet ik hier voorbijgaan, maar velen van ons hebben genoten van zijn Huizinga-lezing uit 1974 over *De cultuur, het geld en de mensen*, zijn essays in het *Hollands Maandblad*, en zijn spitsvondige columns in *Het Parool*. Hij kon niet alleen schrijven, maar ook presenteren, debatteren en – zo nodig – polemiseren, maar ook dán bleef hij altijd respect tonen voor wat hij zag als de waarheid. En hij kon entertainen! Ik zie nog voor me hoe hij, ingeleid als spreker voor een stampvolle zaal, schijnbaar afwezig, zes, zeven, acht, negen suikerklontjes in zijn koffie deed, en daarmee iedereen al op de punt van zijn stoel had voordat hij nog een woord had gezegd. Een tikkeltje ijdel, ja, maar dat mocht ook wel, met een eredoctoraat van de Vrije Universiteit te Brussel, en als laureaat van de Pierson Penning – de hoogste Nederlandse onderscheiding voor bijdragen aan de economische wetenschap, die eens in de drie jaar wordt verleend – voor zijn hele oeuvre. We hielden van Jan als een inspirerende intellectueel, die iedereen graag las of hoorde.